

УДК 821.161.2.09“18/19”І.Франко–159.923:128

ТЕМА САМОГУБСТВА У ТВОРЧОСТІ ІВАНА ФРАНКА

Юлія БЕРДНИК

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна*

Дослідження феномена самогубства на матеріалі творчого доробку Івана Франка. Виведено класифікацію (на соціальному, філософському, психологічному рівнях) причини і засоби скоєння акту суїциду.

Ключові слова: самогубство, смерть, психологічний індивідуум, фізична смерть, духовна смерть.

“Ставлення до смерті – це одна з найбільших проблем, з якою обов’язково стикається людина у своєму житті. Але ця проблема не тільки не розв’язана, а навіть дуже мало продумана. Рішення її надано кожній людині зосібна”, – так писав М.М. Зошенко у своїй філософській праці “Перед сходом сонця”.

Смерть людини як фізичного тіла – це припинення біологічних процесів у клітинах і тканинах організму. З цього кута зору можна виділити клінічну і біологічну смерть, природну і насильницьку. Якщо розглядати людину як індивіда з психологічного погляду, можна виділити ще й моральну смерть, яка характеризується руйнуванням особистості на психічному рівні.

З-поміж різних видів людської смерті є такі, що до них спричиняється сама жертва, себто акт вбивства здійснює сам потерпілий. З іншого боку, слід зазначити, що специфіка цієї смерті закладена ще в самому намірі, з чого й починається самогубство.

За Дюркгаймом, самогубством називається смерть, яка настає раніше або пізніше внаслідок позитивного чи негативного акту насильства, здійсненого самою жертвою.

Процес дослідження психології самогубств ускладнюється відсутністю фактів, пов’язаних зі станом жертви безпосередньо перед моментом скоєння цього акту. Незначна кількість передсмертних записок не може бути об’єктивним свідченням, оскільки майже в усіх випадках самогубець вважає, що скоює акт суїциду при здоровому глузді, а це не завжди відповідає дійсності. Тому надзвичайно цікавими з погляду дослідження теми самогубства виявляються ті художні твори, які дають змогу читачеві зрозуміти психологічні зміни, що відбуваються з жертвою, і дізнатися про обставини, котрі передували, супроводжували і йшли безпосередньо за актом самогубства.

На матеріалі творчого доробку Івана Франка можна дослідити причини й наслідки, обставини й засоби такого способу піти з життя. Письменник “убиває”

персонажів на сторінках своїх творів часто і з різних філософських та прагматичних міркувань. Серед цих “убивств” на долю власне самогубств припадає досить незначний відсоток, але звертаючись до теми суїциду, Франко може, власне, двічі “вбити” героя. Наприклад, у повісті “Лель і Полель” (1887) один із братів-близнюків – Начко уперше помирає як психологічний (моральний) індивід, коли, відмовляючись від своїх ідей і переконань, втрачає давніший сенс життя і не знаходить нового. Внутрішній конфлікт руйнує персонажа як особистість. Вдруге, фізично, Начко помирає, коли стріляє з револьвера собі у скроню, як і пані Анеля у повісті “Для домашнього огнища” чи ліричний герой збірки “Зів’яле листя”.

Поема “Іван Вишенський” починається з опису фактичного поховання живого чоловіка, який “ще вчора звався Вишенський, а сьогодні вмер для всіх” [3, с.54]. Потім ця людина помирає морально, обираючи неправильний шлях служіння Богів. “Що мені до України: хай рятується як знає, – а мені коли б самому дотиснутись до Христа” [3, с.76] – каже він і втретє йде на самогубство у фактичному розумінні слова, благословляючи промінний шлях, що скісно в море йшов [...] “Ступив і тихо щез” [3, с.83]. Але пам’ятаючи, що поема “Іван Вишенський” глибоко філософська, доцільно відмовитися від такого буквального її прочитання і розглядати смерть у третьому випадку як своєрідний різновид катарсису.

Читач має домислювати смерть героя, виходячи з обставин, які її супроводжували. Проте, це розуміння може бути помилковим, оскільки насправді автор мав на увазі акт вознесіння до безсмертя. Тобто завдяки засобу монтажу Франко пропускає момент духовного та фізичного очищення через смерть і відразу вказує на наближення Івана Вишенського до Бога, символом якого виступає сонячне проміння як шлях до просвітління.

Якщо абстрагуватися від морально-етичних питань і філософських аспектів, пов’язаних із самогубством, то можна помітити, що біологічні характеристики іноді виконують властиві їм функції лише доти, доки не переростають певні межі; якщо надмірний індивідуалізм зазвичай призводить до самогубства, то до таких же наслідків призводить і брак індивідуалізму. Відірвавшись від суспільства, людина легко завдає собі смерть. Так само легко накладає вона на себе руки, будучи занадто тісно з ним пов’язаною. У світлі цієї проблеми Дюркгайм пропонує розрізнити егоїстичний суїцид (ліричний герой “Зів’ялого листя”) та альтруїстичний (пані Анеля з повісті “Для домашнього огнища”).

Але й стан суспільного безладу або анемії викликає так зване явище анемічного суїциду, прикладом якого може бути смерть Миколи у повісті “Сам собі винен”. Він “знав, що сокира погано тримається, але щось його штовхало” [2, с.178]. Штовхала безвихідь. Вона скерувала героя до дій, які призвели до його смерті. Це був смертельний випадок, безпосередньо залежний від пасивного акту, здійсненого самою жертвою.

Наступне питання, що постає у зв’язку з темою самогубства у творчості Франка, це – моральність чи аморальність такого вчинку і виправдання чи засудження героя-самогубця.

З одного боку: “самовбивство – се трусість” [2, с.173], “самовбивство – постидна смерть” [7, с.78]. З іншого:

Отсе весь лік, отсе рецепт
На весь мій біль безмірний [7, с.79].

Альф’єрі сказав, що не смерть, а життя є випробуванням мужності. Іван Франко не виявляє такої категоричності у з’ясуванні питання, виявом сили чи слабкості є самогубство. З одного боку – мужній вчинок жінки в ім’я родини і домашнього огнища. Пані Анеля своєю смертю кладе край підозрам і звинуваченням і воліє вмерти, ніж втратити гідність, яку вже й так втратила, займаючись злочинним бізнесом. На противагу їй, ліричний герой “Зів’ялого листа” обирає “отсей маленький інструмент, холодний і блискучий”, не почувавши сили пережити розбиті ілюзії. Оце, мабуть, і є та “трусість і втеча з борні”, про які каже Іван Франко у 19-му вірші третього жмутку збірки “Зів’яле листа”.

Можливо, основний погляд Франка знайшов своє відображення у тому ж вірші:

Коли знаєш, що чиниш –
Закон твій – ти сам [7, с. 79].

Самогубство – гріх, спокута, провина, але й єдиний вихід для слабкого або, навпаки, надто сильного.

Як акт суїциду можна розглядати і дії Регіни (повість “Перехресні стежки”), оскільки у стані, що його можна було б схарактеризувати як тимчасове божевілля, вона стала співницею власного вбивства. “Ставши за поруччям, на краю моста”, на який вийшла за божевільним Бараном, вона дала мовчазну згоду на свою смерть, оскільки не мала куди і до кого звернутися. Багато років Регіна не жила, а животіла у клітці обставин, а, вирвавшись з неї, зрозуміла (якщо так можна сказати про душевнохвору людину), що за межами ґратів вона жити не зможе, бо занадто дорогу ціну заплатила за свою свободу. Вбивши власного чоловіка, вона остаточно вбила у собі людину, яка померла, здається ще раніше під гнітом душевної роздвоєності: з одного боку – мораль і покора, а з іншого – власна гідність.

Підводячи підсумки, треба зазначити, що, оскільки Іван Франко був і письменником-реалістом і філософом, то й усі теми й мотиви у його творчості доцільно розглядати з цих двох позицій. Зокрема, тема смерті як явища часто стає у творах Франка частиною експозиції, рушієм розвитку подій, кульмінацією і розв’язкою. Усі випадки суїциду у творчості Івана Франка можна класифікувати з погляду соціальної психології, моралі, а також художніх прийомів. Наприклад, про самогубство Начка ми дізнаємося постфактум, пані Анелю бачимо безпосередньо у моменти до і після акту самогубства, а також стаємо безпосередніми свідками смерті Миколи (повість “Сам собі винен”). Можна зробити висновки про те, що Франко описував смерть (зокрема, самогубство) з натуралістичною точністю, але досягав внутрішнього напруження у тексті передачею внутрішнього стану героя перед смертю, а не зображенням самого моменту самогубства.

1. Басс І.І. Іван Франко. Біографія. – К., 1996.
2. Брагінець А.С. Філософські і суспільно-політичні погляди Івана Франка. – Львів, 1956.
3. Дей О.І. Іван Франко. – К.: Дніпро, 1981.
4. Дюркгайм Е. Самогубство: соціологічне дослідження. – К., 1998.
5. Маланюк Є. Книга спостережень. – К., 1995.
6. Мельник Я. З останнього десятиліття Франка. – Львів, 1999.
7. Рязанцев С. Філософія смерті. – СПб., 1994.
8. Танатологія / Грейвс А. – Нью-Йорк, 1999.
9. Франко Т. Про батька. – К., 1996.

SUBJECT SUICIDE IN I. FRANKO'S CREATIONS

Yuliya BERDNYK

*Ivan Franko National University of Lviv Philology Department
Universytetska st., 1, UA-79000 Lviv, Ukraine*

In our work we explore fenomen suicide on material of I.Franko's work, we make use of Durgaim's and philosophical clasifikations.

Key words: suicide, death, psychology individ, physical death, moral death.

Стаття надійшла до редколегії 10.02.2004

Прийнята до друку 20.05.2004